

ЎЗБЕКИСТОНДА ОВЧИЛИК СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Рахмонов Рашид Рахимович

Бухоро давлат педагогика институти

Табиий фанлар кафедраси доценти

Нўмонов Қувончбек Хасан ўғли

Бухоро давлат педагогика институти

Биология таълим йўналиши 1 босқич талабаси

Самадова Ирода Шодийевна

Бухоро давлат педагогика институти

Биология таълим йўналиши 1 босқич талабаси

Орипова Юлдуз Сайфулло қизи

Бухоро давлат педагогика институти

Биология таълим йўналиши 1 босқич талабаси

АННОТАЦИЯ

Ўзбекистонда 1919 йилда дастлабки овчилик хўжалиги Тошкент шаҳри ва Тошкент уездида овчилар бирлашмаси шаклида ташкил этилган. Бирлашмага давлатга мўйна, парранда гўшти ва бошқа ов маҳсулотларини етказиб бериш билан бирга, браконьерликка қарши кураш мажбурияти юклатилган.

***Калит сўзлар:** Халқаро Конвенция, Ўзбекистон, Тошкент, Амударё, мўйна, ов тўғрисида, Европа, Сырдарё, биохилма-хиллик, питомник, қишлоқ.*

АННОТАЦИЯ

В 1919 году в Узбекистане было создано первое охотхозяйство в виде охотничьего товарищества в городе Ташкенте и Ташкентском уезде. Перед ассоциацией поставлена задача по борьбе с браконьерством, а также поставке государству меха, птицы и другой охотничьей продукции.

***Ключевые слова:** Международная конвенция, Узбекистан, Ташкент, Амударья, мех, охота, Европа, Сырдарья, биоразнообразие, питомник, село.*

ABSTRACT

In 1919, the first hunting farm was established in Uzbekistan in the form of a hunting partnership in the city of Tashkent and the Tashkent district. The association was tasked with combating poaching, as well as supplying the state with fur, poultry and other hunting products.

***Keywords:** International convention, Uzbekistan, Tashkent, Amu Darya, fur, hunting, Europe, Syr Darya, biodiversity, nursery, village.*

КИРИШ

Овчилик соҳасининг ривожланиш тарихини ўрганиш орқали унинг бугунги ҳолатини баҳолаш имкониятини беради. Инсоният ўз тараққиётининг дастлабки даврларидан бошлаб бугунги кунга қадар ҳайвонларни турли мақсадларда овлаш билан шуғулланиб келган. Ов қилиш инсоннинг энг қадимги машғулотларидан бири бўлиб, қадимда асосан озиқ-овқат ва кийим-кечакка бўлган талабни қондиришга хизмат қилган бўлса, ҳозирги вақтда ундан саноатда, тиббиётда ва бошқа соҳаларда кенг фойдаланилмоқда.

Адабиётларда республикамиз ҳудудидаги қадимги аҳолининг доимий яшаш манзилларидан (Тешиктош, Омонқўтон, Мочай, Обишир, Замонбобо, Харабодтепа ва бошқалар) *Cervus elaphus* (хонгул), *Capra sibirica* (тоғ эчкиси), *Ursus arctos* (қўнғир айиқ), *Lepus tolai* (қум товушқони), *Gazella subgutturosa* (жайрон), *Sus scrofa* (ёввойи чўчқа), ёввойи от, ёввойи қўйлар ва бошқа ҳайвонларнинг суяклари топилган. Бу ҳолат бошқа манбалардаги каби республикамиз аҳолисининг қадимдан овчилик билан шуғулланганлигидан, овладиган турларнинг хилма-хиллиги ва кўплигидан далолат беради.

Мамлакатимиз ҳудудида дастлаб гўшт, тери ва мўйна берадиган ҳайвонларни овлашда махсус ов қуролиларидан фойдаланилмаган ёки улар жуда содда тузилишга эга бўлган тош ва суяқдан ясалган. Мазкур қуролилардан фойдаланган ҳолда ов қилиш билан Марказий Осиё халқлари жуда қадимдан шуғулланган. Ҳайвонларни овлашга оид маълумотлар Амир Темирнинг “Темир тузуклари”, Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” (“Қуш тили”), З.М. Бобурнинг “Бобурнома” асарларида келтирилган. Жумладан, З.М. Бобурнинг асарида қушларнинг миграция йўллари, овнинг турли шакллари ва услублари, лочин ови, қушларнинг хатти-ҳаракатлари ва бошқалар хусусида сўз юритилиши ҳам бундан далолат беради.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Жамият тараққиётининг кейинги босқичларида давлатлараро савдо-сотиқ алоқаларининг йўлга қўйилиши, ов қуролиларининг ишлаб чиқарилиши ва такомиллашуви натижасида саноат ва спорт мақсадларида ов қилиш усуллари шаклланиб, ривожланиб бормоқда. Дастлабки ўқотар қуролилардан фойдаланган ҳолда ов қилиш билан шаҳарларда яшовчи аҳоли шуғулланган. Қишлоқ ва овуллар аҳолиси эса турли йиртқич қушлар (*Falco pelegrinoides* (шахин), *Falco cherrug* (балобан), *Accipiter gentiles* (қирғий), *Accipiter nisus* (миққий), *Aquila chrysaetos* (бурғум)) ва тузоқлардан фойдаланган ҳолда ов қилишган ва бу анъана айни вақтда ҳам Марказий Осиё халқларида сақланиб қолган (1 расм).

Ўзбекистон ҳудудида ўқотар ов қуроллари пайдо бўлгунга қадар, ов қилиш усуллари ва овчилик хўжаликларига тегишли аниқ далилларга асосланган маълумотлар жуда кам. Аммо археологик қазилмалар вақтида топилган тош қуроллар ва темирдан ясалган турли ов қуроллари (найзалар, ўқ ёйлар), ёввойи ҳайвонларнинг суяклари, тошларга чизилган (петроглиф) суратлар, ов жараёнлари ифодаланган миниатюра асарлари қадимда аждодларимизнинг турли ҳайвонларни овлаш билан шуғулланганлигини исботлайди.

1 - расм. Ҳайвонларни овлайдиган тузоқлар

Қадимдан қимматбаҳо мўйнага ва ҳайвонларни овлашга ўргатилган ов қушларига эга бўлишга қизиқиш ов қилишни тўғри ташкил этишга туртки бўлган ва натижада ов соҳасининг ривожланишига, унинг муҳимлигига эътибор қаратила бошланган. Овчи қушлар, айниқса, шумкар (*Falco rusticolus*) Ғарбий Европада жуда юқори баҳоланган ва ҳатто XIII-XVIII асрларда дипломатик музокаралар предметиға айланган (2 расм).

2 - расм. Овчи қушлар шумқар

XVII–XVIII асрларда ҳайвонот дунёсининг муҳофазаси билан боғлиқ фаолият таҳлили шуни кўрсатадики, жуда кўп қўриқхоналар айнан ов аҳамиятига эга бўлган турларни ва улар яшайдиган муҳитни муҳофаза қилиш мақсадида ташкил этилган. Кейинчалик уларда йўқолиб бораётган ва камёб ҳайвонлар ҳам муҳофаза қилина бошланган. Аҳоли сонининг ошиши сабабли ҳайвонларни овлашга бўлган қизиқишнинг кучайиши овчилик соҳасини ҳам тартибга солувчи қонунчиликнинг шаклланишига асос бўлган. 1730-1775 йилларда Европада табиатни муҳофаза қилишга қаратилган қатор меъёрий ҳужжатлар, жумладан, 1763 йилда “Ов тўғрисида”ги қонун қабул қилинган. Мазкур қонунга кўра, ҳар қандай ҳайвонни 12 мартдан 9 июлгача бўлган муддатда овлаш чекланган. 1892 йилда Россияда “Ов тўғрисида”ги қонун қабул қилинган ва аммо у амалиётда тўлиқ ишламаганлиги сабабли самара бермаган. Мазкур қонуннинг амал қилиш доираси Сибирь ва Туркистон ўлкаларини қамраб олмаган ва бу ерларда овчилик миллий ва маҳаллий анъаналар асосида амалга ошишда давом этган (3 - расмга қаранг).

3 - расм. Европадаги овчилик тарихи

Собиқ иттифоқда “Ов тўғрисида”ги дастлабки қонун 1920 йилда қабул қилинган бўлиб, унда тўлиқ ва қисман муҳофаза этиладиган турлар ҳамда овладиган турлар рўйхати, ов қилиш турлари ва муддатлари белгилаб берилган. Мазкур ҳужжат асосида овладиган ҳайвонларга нисбатан давлат монополияси ўрнатилган ҳамда уларнинг ҳажмига, меъёрларига, ов муддатига, ов қоидаларига зид ҳолда овланган ов маҳсулотларини сотиш таъқиқланган. Ушбу чора-тадбир овчилик хўжаликлари томонидан тайёрладиган маҳсулотларнинг давлат томонидан сотиб олиниши, овчилик хўжалиги юритиш ва уни назорат қилиш муносабатларини тартибга солган.

А.К. Рустамов маълумотларига қараганда, Марказий Осиёнинг маҳаллий аҳолиси қадимдан ўзига хос тарзда миллий анъаналарга таянган ҳолда ов қилган ва ов жараёнида ов қушлари ва ов итларидан фойдаланган. Жумладан, Туркменистонда ов жараёнида қадимда бургут (*Aquila chrysaetos*), қирғий (*Accipiter nisus*) ва қарчиғай (*Accipiter gentiles*)лардан, ҳозирги вақтда 2 турдаги лочинлар – итолғи (*Falco cherrug*) ва сахро лочини (*Falco pelegrinoides*)дан фойдаланилади. 1940-1950 йилларда Қорақумда моҳир овчилар итолғи билан бир овда 10-30 тагача товушқон овлаганлиги, итолғидан жайрон, йўрға тувалоқ, тувалоқ ва қирғовулни ҳам овлашда фойдаланилганлиги қайд қилинган. XX асрнинг бошларида Марказий Қорақумда овга ўргатилган яхши итолғи (*Falco cherrug*) жуда кадрланган ва унинг нархи сифатли эгар билан эгарланган битта туяга тенг баҳоланган.

Кейинги йилларда ўқотар қуролларнинг аҳолига назоратсиз ҳолда сотилиши, аксарият аҳолининг ов ва унинг мазмун-моҳияти тўғрисидаги тушунчаларга эга эмаслиги ва бу соҳада назоратнинг сустлиги уюшмаган овчилар оммасининг шаклланишига олиб келган. Бунинг оқибатида ҳеч қандай меъёр ва чеклашларни тан олмайдиган браконьерлар деб аталувчи ёввойи

табиат кушандаларининг пайдо бўлган ва бу ҳолат бугунги кунда ҳам давом этмоқда.

Ўзбекистонда 1919 йилда дастлабки овчилик хўжалиги Тошкент шаҳри ва Тошкент уездида овчилар бирлашмаси шаклида ташкил этилган. Бирлашмага давлатга мўйна, парранда гўшти ва бошқа ов маҳсулотларини етказиб бериш билан бирга, браконьерликка қарши кураш мажбурияти юклатилган. 1930 йилларда Марказий Осиёда рептилияларни саноат мақсадида овлаш ташкил этилган ва бу мақсадда айрим турлар (*Vipera lebetina* - *грюза*, *Varanus griseus* – *бўз эчкемар* ва *Echis multisquamatus* - *эфа*) овланган ва питомникларда сақланган. 1944 йилда Амударё дельтасида майдони 350 минг га бўлган Амударё ондатра ҳайвонотчилиги ишлаб чиқариш хўжалиги ташкил этилган ва унда иқлимлаштириш орқали саноат мақсадида етиштириш учун 3345 бош ондатра келтирилган. Кейинчалик 1956 йилда Хоразм ва Тошкент вилоятларида ҳам ҳайвонотчилиги ишлаб чиқариш хўжаликларида *Ondatra zibethicus* (*ондатра*) дан саноат ови сифатида фойдаланиш йўлга қўйилган, 1950 йилда Сирдарё вилоятига *Myocastor coypus* (*нутрия*) келтирилган (4-расм) ва ўша даврда жами 11 турдаги мўйнали ҳайвонлар овланган. Уларнинг мўйнаси вилоятлардаги тайёрлов идораларига сўнгра Тошкент мўйна-тери базасига топширилган.

Бугунги кунда қайд этилган турлар деярли қирилиб кетган ва фақат ондатра кам сонда сақланиб қолган. Ўзбекистонда 1970 йиллардан кейин мўйна етиштириш кескин камайган ва 2000 йилда саноат усулидаги ов амалий жиҳатдан тугатилган. 1950 йилда республикада *Vulpes vulpes*-*тулки* 54000 бош, *Meles meles*-*бўрсиқ* 1100 бош, *Ondatra zibethicus*- *ондатра* 506.600 бош овланган бўлса, 2017 йилга келиб, мазкур турлар жами 157 бош овланган (*Vulpes vulpes*-*тулки* 4 бош, *Meles meles*-*бўрсиқ* 153 бош). Ўзбекистонда 1950-1970 йилларда жадал ривожланган ва иктисодий самарадорлиги юқори бўлган саноат усулидаги ов тури бугунги кунда амалга оширилмайди.

Овчилик хўжаликларини юритиш ва уни назорат қилиш ҳам турли даврларда турли идоралар тасарруфида бўлган. Ўзбекистонда 1959 йилда Ўзбекистон овчилар ва балиқчилар уюшмаси ташкил этилган бўлиб, у бугунги кунда ҳам фаолият юритади. Шу даврда фаолият юритган овчилар ва балиқчилар ҳарбий жамияти эса бугунги кунда ўз фаолиятини тугатган.

4 – расм. Нутрия (*Myocastor coypus*)

Маълумотлар таҳлили шуни кўрсатадики, бугунги кунда ҳайвонларни овлашнинг мавжуд бўлган асосий учта туридан (хаваскорлик, саноат ва спорт ови) хаваскорлик ови, яъни ов маҳсулотларидан асосан гўшт ва кийим-кечак сифатида фойдаланиш энг қадимги ов тури ҳисобланади. Ҳозирги вақтда ҳам Ўзбекистонда, асосан ҳайвонларни овлашда хаваскорлик усулидаги овдан кенг фойдаланилади.

ХУЛОСА

2020 йил 19 май куни Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг ялпи мажлисида мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётига оид бир қатор қонун лойиҳалари қаторида “Овчилик ва ов хўжалиги тўғрисида”ги қонун лойиҳаси иккинчи ўқишда кўриб чиқилди. Мазкур ҳужжатнинг қабул қилиниши, таъкидлаб ўтилганидек, ов ҳайвонларидан оқилона фойдаланиш орқали атроф-муҳитни муҳофаза қилиш учун қулай шарт-шароитлар яратилишига, ёввойи ҳайвонлар ҳисобини юритиш, уларни кўпайтириш ва овлаш нормаларини тартибга солиш устидан давлат назорати механизмлари такомиллаштирилишига, ов туризмнинг ривожлантирилишига, овчилик хўжаликлари ҳолати яхшиланишига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси қўшилган “Биохилма-хиллик тўғрисида”ги Халқаро Конвенция олдидаги учта мақсад, яъни биохилма-хилликни, жумладан, ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш, ундан фойдаланиш ва олинган фойдани тенг ҳуқуқлилиқ асосида тақсимлаш овланадиган ҳайвон турларини назарий ва амалий жиҳатдан чуқур ўрганишни тақазо этади.

REFERENCES

1. Rakhmonov, R. R., & Rayimov, A. R. (2019). Ecological positions of hunting species in Bukhara region. *International Journal of Genetic Engineering*, 7(1), 15-18.
2. Рахмонов, Р. Р., Исломова, Ф. М., Хайдарова, М. О., & Зайниддинова, М. Ф. (2022). БУХОРО ВИЛОЯТИДА РАСМАН ОБЛАНАДИГАН ҲАЙВОНЛАР БИОЛОГИЯСИ ВА ЭКОЛОГИЯСИГА ДОИР МАЪЛУМОТЛАР. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 1-13.
3. Rakhmonov, R. R., & Raimov, A. R. (2019). STRUCTURE AND DISTRIBUTION OF HUNTING ANIMALS IN BUKHARA. *Природа Внутренней Азии. Nature of Inner Asia*, (2), 65-68.
4. Rakhmonov, R. R., Naimovich, Z. A., & Khudoikulova, N. I. (2021). Possibilities of Introduction of Hunting Tourism in Hunting Farms of Bukhara Region. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 24(1), 253-256.
5. Рахмонов, Р. Р., Матмуродова, Г. Н., & Самадова, И. Ш. (2023). Одамларда Учрайдиган Айрим Бир Хужайрали Паразитлар Экологияси Ва Улар Келтириб Чиқарадиган Касалликлар. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIY JURNALI*, 2(2), 113-123.
6. Raximovich, R. R., & Qobi lo'g'li, H. B. (2023). О 'ZBEKISTON TABIATIDAGI AYRIM O'SIMLIK LARNI NIMA UCHUN "MUQADDAS" DEB HISOBLAYMIZ. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(2), 24-33.
7. Rakhmonov, R. R., Husenov, B. Q. O. G. L., Yo'ldosheva, S. G., & Abdurahimova, A. A. Q. (2023). O'ZBEKISTON TABIATIDAGI NOYOB GULLAR HAQIDA MA'LUMOTLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 806-818.
8. Raximovich, R. R., & Nuriddinova, M. G. (2022). OLIY TA'LIM TIZIMIDA BOTANIKA FANINI O'QITISHDA XOTIRANI MUSTAHKAMLASHNING YANGI USULLARI. *Uzbek Scholar Journal*, 13, 98-108.
9. Рахмонов, Р. Р., & Бехруз, Ҳ. (2022). УМУРТҚАСИЗЛАР ЗООЛОГИЯСИ ДАРСЛАРИДА "САРКОМАСТИГОФОРЛАР ТИПИ" МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ. *Uzbek Scholar Journal*, 10, 558-569.
10. Rakhmonov, R. R., Rayimov, A. R., Torayev, M. M., & Sharifova, S. S. Q. (2022). RAMSAR ROYXATIGA KIRITILGAN SUV BOTQOQLIK HUDUDLARINING BIOXILMA-XILLIKNI SAQLASHDAGI O'RNI. *Central Asian Academic Journal*

of Scientific Research, 2(6), 10-22.

11. Raimov, A. R., & Rakhmonov, R. R. (2019). Distribution and number of Common myna *Acridotheres tristis* (Linnaeus, 1766) in different habitats of the Kyzylkum region. *Природа Внутренней Азии. Nature of Inner Asia*, (2), 60-64.
12. Бакаев, С. Б., Холбоев, Ф. Р., & Рахмонов, Р. Р. (2017). Дополнение к списку гнездящихся птиц города Бухары. *Русский орнитологический журнал*, 26(1389), 61-65.
13. Rakhimovich, R. R., & Rustamovich, R. A. (2019). Structure and distribution of animals in the Bukhara region. *European science review*, 2(1-2), 34-36.
14. Rayimov, A. R., & Rakhmonov, R. R. (2019). The role of *Acridotheres Tristis* in Biotic Connection. *International Journal of Virology and Molecular Biology*, 8(1), 1-3.
15. Rayimov, A. R., & Rakhmonov, R. R. (2019). The distribution and number of *Acridotherestrictis* in different habitats in the Kyzylkum. *Nature of inner asia*, 2(11), 60-64.
16. Rayimov, A., Rakhmonov, R., Nuriddinova, G., & Sanoqulov, R. (2021). BUKHARA REGION AND ITS RELATED TERRITORIES'SPECIES OF REPTILES PART AND NUMBERS'IN SPRING (AYOKOGITMA, KANDIM, AYOKGUJRUMLI, KIZILKUM STATE NATURE RESERVE). *Universum: химия и биология*, (5-2), 62-65.
17. Avaz, R., Rashid, R., Gulroy, N., & Ramizjon, S. (2021). BUKHARA REGION AND ITS RELATED TERRITORIES'SPECIES OF REPTILES PART AND NUMBERS'IN SPRING (AYOKOGITMA, KANDIM, AYOKGUJRUMLI, KIZILKUM STATE NATURE RESERVE). *Universum: химия и биология*, (5-2 (83)), 62-65.
18. Kholboev, F. R., Rakhmonov, R. R., & Rayimov, A. R. (2019). The role of adaptive reactions of starling synantropization. In *Региональные проблемы экологии и охраны животного мира* (pp. 167-169).
19. Rustamovich, R. A., & Rakhimovich, R. R. (2019). The distribution and number of *Acridotheres tristis* in different habitats in the Kyzylkum region. *European science review*, 2(1-2), 37-39.
20. Rustamovich, R. A., Rakhimovich, R. R., Gulroy, N., & Ramizjon, S. (2021). Around territories of dengizkul, kora-kir and zamonbobo lakes' species of reptiles part and numbers' in spring. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 800-804.
21. Hayitov, I. Y., Sharopova, M. A., & Rakhimovich, R. R. (2022). Biology and Healing Properties of *Pirus Communis* L. Types Introduced at Kashkadarya Scientific

Experimental Station. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES*, 3(3), 170-176.

22. Rustamovich, R. A., Rakhimovich, R. R., & Kenjayevana, N. H. (2021). Taxonomic Analysis of Hunting Milk Markers in Uzbekistan. *Middle European Scientific Bulletin*, 13.

23. Amanovna, S. M., Rakhmonov, R. R., & Naimovich, Z. A. (2021). Lagerstroemia indica l. high potential medicinal plant in introduction conditions of kashkadarya. *Middle European Scientific Bulletin*, 8.

24. Avaz, R., Rashid, R., Hikoyat, N., & Moxinur, R. (2021). DATA ON THE DISTRIBUTION AND ECOLOGY OF SANDSTONE LEPUS CAPENSIS IN BUKHARA REGION. *Universum: химия и биология*, (7-2 (85)), 4-8.

25. Shukurova, I. B., Rakhmonov, R. R., Ganieva, M. A., & Nayitova, S. (2022). “ЖАЙРОН” ЭКОЛОГИК МАРКАЗИДАГИ ҲАЙВОНЛАР БИОЛОГИЯСИ ЭКОЛОГИЯСИ ВА УЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШДАГИ ЎРНИ. *Miasto Przyszłości*, 24, 312-317.

26. Рахимов, Ж. Р., Рахмонов, Р. Р., Райимов, А. Р., & Бакаева, Ш. Б. (2022). БУХОРО ВИЛОЯТИ СУВ ҲАВЗАЛАРИДА ИНТРОДУКЦИЯ ҚИЛИНГАН ЎТХЎР БАЛИҚЛАРНИНГ БИОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *BARQARORLIK VA YETAKSHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(6), 23-28.

27. Kholboev, F. R., Rakhmonov, R. R., & Raimov, A. R. (2019). EVALUATION OF THE INFLUENCE OF ANTHROPOGENIC FACTORS ON THE TYPES OF ANIMALS IN BUKHARA REGION. In *Региональные проблемы экологии и охраны животного мира* (pp. 214-216).

28. Рахмонов, Р. Р., & Бакаев, С. Б. (2016). Гнездование перепелятника *Accipiter nisus* в Сармышсае. *Русский орнитологический журнал*, 25(1358), 4214-4215.

29. Рахмонов, Р. Р. (2022). БУХОРО ВИЛОЯТИДАГИ ОВЧИЛИК ХЎЖАЛИКЛАРИ ҲАҚИДА ЯНГИ МАЪЛУМОТЛАР. *BARQARORLIK VA YETAKSHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(9), 169-176.

30. Рахмонов, Р. Р., Юсупова, С. Ж., Зарипова, З. Н., & Абдурахимова, А. А. (2022). БУХОРО ВИЛОЯТИ СУВ ҲАВЗАЛАРИДАГИ ЙИРТҚИЧ БАЛИҚЛАРИ. *BARQARORLIK VA YETAKSHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI*, 2(10), 71-82.

31. Рахмонов, Р. Р., Исломов, Ф. М., Кайимова, Р. У., & Коннов, И. Е. (2022). Биология, Экология И Распространение Кабана. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 1(10), 49-61.

32. Рахмонов, Р. Р. (2022). Бухоро вилоятидаги овчилик хўжаликлари ҳақида янги маълумотлар. *Science and Education*, 3(10), 68-76.

33. Бўриев, С. Б., Рахимов, Ж. Р., Рахмонов, Р. Р., & Султонова, Р. С. (2022). БАЛИҚЛАРНИ ОЗИҚЛАНТИРИШ БИОТЕХНОЛОГИЯСИ. *AGROBIOTEKNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIY JURNALI*, 1, 40-48.
34. Рахмонов, Р. Р., Самандаровна, Қ. Д., & Норова, Д. Х. (2022). БУХОРО ВИЛОЯТИ СУВ ҲАВЗАЛАРИДА УЧРАЙДИГАН НОДИР ВА КАМЁБ БАЛИҚХЎР ҚУШЛАР БИОЛОГИЯСИ ВА ЭКОЛОГИЯСИГА ДОИР МАЪЛУМОТЛАР. *AGROBIOTEKNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIY JURNALI*, 1, 28-34.
35. Rashit, R., Avaz, R., Lobar, K., & Moxinur, R. (2021). Species composition and distribution of birds in the ornithofauna of Uzbekistan. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 435-440.
36. Akmalovna, A. S. (2022). SOG'LOM AVLOD QOLDIRISH-BUYUK KELAJAK POYDEVORI. *Uzbek Scholar Journal*, 5, 177-181.